

En «nød som ord ikke kan beskrive» – leger på flukt til Norge 1939–40

Fra og med sommeren 1938 ble jødernes situasjon i Mellom-Europa betydelig forverret. Flere hundre tusen var på flukt fra nazistene, og en del av dem prøvde å komme seg til Norge. Blant disse var et stort antall leger. Søknadene ble rutinemessig avslått.

I januar 1939 tok den nyutnevnte medisinaldirektør Karl Evang (1902–81) spørsmålet opp på bred basis. Etter en omfattende debatt fikk ni utenlandske leger oppholds- og arbeidstillatelse høsten 1939. De fleste var fra Tsjekkoslovakia, og fire av dem var professorer. Artikkelen redegjør for debatten.

Hovedargumentene som ble brukt var frykt for arbeidsledighet blant norske leger og at det ikke var behov for de utenlandske legene. Antisemittiske uttalelser var ikke fremtredende, men forståelsen for de jødiske flyktnings situasjon var nesten fullstendig fraværende i Norge, også i det medisinske miljø.

Kort etter tyskernes okkupasjon ble lisensene til de utenlandske legene trukket tilbake.

Nazistenes maktovertakelse i Tyskland i 1933 og anneksjonen av Østerrike og Tsjekkoslovakia i 1938 førte til at en halv million mennesker flyktet fra Sentral-Europa. Mer enn 95 % var jøder (1). Først sommeren 1938 merket man et flyktningspress mot Norge. De sentraleuropeiske jødernes situasjon ble da alvorlig forverret, både pga. økende terror i Tyskland, den tyske ekspansjon og en stigende antisemittisme i andre land (2).

På det nordiske utenriksministermøtet i Helsingfors i februar 1939 stod flyktnings spørsmålet på dagsordenen, og innstillingen i de nordiske land var – med Aftenpostens ord – «stort sett den samme: man synes synd på flyktingene og hjelper dem gjerne, men man er av adskillige grunner ikke særlig tilbøielig til å slippe for mange inn i sitt eget land» (3). Artikkelen, som hadde tydelige antisemittiske overtoner, fremholdt at «Allerede det faktum at en person er flykting viser at han av en eller annen grunn ikke har tilpasset sig slik efter sitt hjemland at han har kunnet bli der».

Den holdning avisen gav uttrykk for, var ikke fremmed i Norge. Jødiske flyktinger

Erlend Hem

erlend.hem@basalmed.uio.no
Institutt for medisinske atferdsfag
Universitetet i Oslo
Postboks 1111 Blindern
0317 Oslo

Per E. Børdahl

per.bordahl@rikshospitalet.no
Kvinneklubben
Rikshospitalet
0027 Oslo

Hem E, Børdahl PE.

Medically qualified refugees in Norway 1939–40.

Tidsskr Nor Lægeforen 2001; 121: 3568–73.

From 1938 onwards, the predicament of Central European Jews was desperate. Norway was one of the most restrictive countries in terms of granting sanctuary to Jewish refugees; in 1939, however, director general of the Norwegian Board of Health Karl Evang (1902–81) proposed that entry permits be issued to a limited number of foreign physicians. This set off a fierce debate in newspaper, journals and medical associations. This article gives an account of that debate.

The main arguments against allowing entry were fear of unemployment among Norwegian physicians and the contention that there was no need for foreign physicians in Norway. Anti-Semitic sentiments were hardly expressed. There was, however, almost no realization in Norway of the plight of the Jews, neither among the public at large nor in the medical profession. As it turned out, nine foreign physicians were allowed in, most of them from Czechoslovakia, four of them of professorial rank. Soon after the German occupation of Norway in 1940, Nazi authorities revoked their medical licenses.

hadde større vansker med å få oppholdstillatelse i Norge enn politiske flyktinger (4). Mange, også i embetsverket, var skeptiske til jødene. Byråsjefen i Centralpasskontoret erklærte at unge jøder og særlig jødiske barn representerte den «uheldigst tenkelige form» for immigrasjon, og ekspedisjonssjef Platou i Justisdepartementet advarte mot å få «et jødisk innslag i folk og næringsliv» (2).

De fleste jødene skrev sine søknader fra Tyskland, og i Centralpasskontorets arkiver, som i dag oppbevares i Riksarkivet i Oslo, finnes mange av dem. Hundrevis av brev beskriver en desperat situasjon, men det norske svaret var så å si alltid det samme: Avslag på søknaden (2). Norske myndigheter ønsket å holde antall immigranter på det lavest muli-

ge nivå. Regjeringen Nygaardsvold førte en politikk som ifølge stortingspresident C.J. Hambro gjorde Norge til et «internasjonalt beryktet» land (2). Hambro sa i Stortinget i 1938: «Jeg tror at der ikke er nogen stat i Europa som har ydet så lite til arbeidet for landflyktige som Norge har gjort» (5).

En ulvetid

«Selv om det kan synes egoistisk, ja, hjerteløst, å fremholde et slikt syn (..), er vi i vårt land, hvor våre egne vanskeligheter sandelig er store nok, nødt til å ta et standpunkt å la Dovregubbens: «Troll, vær dig selv nok.» I allfall på det område, talen her er om.»

Dr.med. Fredrik Grøn
februar 1939 (6)

Mangelen på forståelse for flyktingene og deres situasjon gjaldt også den bølge av søknader fra utenlandske leger som kom fra 1938. Allerede da München-gynekologen Hans Saenger (1884–1943) i 1934 fikk arbeids- og oppholdstillatelse her i landet var motstanden stor – fra Den norske lægeforening, Det medisinske fakultet i Oslo og leger i Fredrikstad (7). Det var vanskelig for utenlandske leger å få arbeidstillatelse i Norge i mellomkrigstiden, bare fire andre utlendinger hadde fått licentia practicandi så langt i 1930-årene (fig 1) (8). Ingen av dem var i flyktingkategorien. Nå førte imidlertid nazistenes rase- og ekspansjonspolitik til en totalt endret situasjon. I løpet av 1938 kom det en rekke søknader. Alle fikk rutinemessig avslag. Fra norsk side var kravet klart og ufravikelig, som før, at autorisasjon som lege kunne bare gis på grunnlag av norsk medisinsk embetseksamen.

Byråsjef Olaf Lundamo i Sosialdepartementets medisinalavdeling advarte i november 1938 mot at landet tok inn utenlandske leger: «Vi har ennå i friskt minne erfaringer fra den tid da en del slike fikk praksistillatelse her endog som off. læger. Det var ikke vellykket. Folket vil ikke ha utlendinger» (9). Byråsjefen, en erfaren byråkrat med 25 år bak seg i medisinalavdelingen, henviste her til de utenlandske legene som kom til Norge under «lægenøden» tidlig i 1920-årene. Den gang pågikk det en følelsesladet debatt, også i Tidsskriftets spalter, der en redaksjonell kommentar i mars 1923 var tydelig nok: «Stæng døren straks! Ikke licentia til utenlandske læger» (10).

Men i 1938 gav noen likevel uttrykk for at de hadde forstått at verden endret seg.

Lundamos sjef, ekspedisjonssjef i Sosialdepartementet Theodor Gerhard Thorsen (1878–1958), kommenterte hans påskrift: «Vi må dog ikke helt glemme, at visse stater gjør vor tid til en «ulvetid», og at Norge har moralske og humanitære plikter som vi efter evne må opfylle.»

Holdningen og den praktiske vilje ble satt på prøve i desember 1938. Da søkte Norges representant i Folkeforbundet om at sju «ikke-ariske læger i Danzig som de siste begivenheter i fristaden tvinger til å utvandre» skulle få komme til Norge og arbeide som leger. Søknaden ble behandlet i Sosialdepartementet (fig 2) (11), og ekspedisjonssjef Thorsen foreslo å ta spørsmålet opp på bredere basis. Det kom ikke til å mangle på nye saker.

I januar 1939 henvendte Thorsen seg til den nytnevnte medisinaldirektør Karl Evang (fig 3) for å «ta opp på bred basis spørsmålet, om vi ikke kan hjelpe disse ulykkelige på en mer *reel* måte» (12). Medisinalmyndighetenes standardsvar på søknadene hadde vært at man ikke hadde noe imot at vedkommande fikk oppholdstillatelse, men autorisasjon – altså arbeidstillatelse – fikk de ikke. Evang repliserte til Thorsen i et håndskrevet notat at han hadde «vært inne på samme tanke som ekspedisjonschefen» (13).

«de fortvilede forhold»

Få dager tidligere, 5. januar 1939, hadde Evang skrevet til

Legeforeningen og Det medisinske fakultet om å la en eller flere leger fra Danzig få arbeidstillatelse her. Evang ønsket at spørsmålet skulle drøftes av et bredt sammensatt utvalg, som kom til å bestå av to representanter fra Medisinaldirektoratet, inkludert ham selv, to fra Legeforeningen, to fra fakultetet og to medisinstudenter. I mars 1939 forelå innstillingen. Et flertall foreslo at «et mindre antall utenlandske læger» kunne få licentia practicandi i Norge (14). Mindretallet, de to medisinstudentene, mente imidlertid at det ikke under noen betingelser burde gis slik adgang (14).

I mars 1939 deltok Evang og Legeforeningens generalsekretær Jørgen H. Berner (1883–1964) (fig 4) i et møte i Studenter-samfundet om saken, og de ble begge skarpt kritisert av leger som mente de ikke beskyttet norske legers arbeidsmuligheter (15).

Fakultetet, Legeforeningens landsstyre og Yngre lægers forening sa seg enige med komiteens flertall, men et allmannamøte av

Licentiae practiciandi - alminnelige og begrensede - meddelt utenlandske læger etter 1929.

- 1929 - 1 - så lenge han etter Sosialdepartementets skjønn utsøvet lægevirk-som-heten tilfredsstillende. Østerriksk læge som opprinnelig fikk be-grenset licentia i 1921 under lægenøden.
- 1934 - 1 - samme vilkår. Tysk læge som hadde vist særlig interesse for norsk forhold og som læge var særlig kvalifisert, men hvis stilling i Tyskland var blitt vanskelig da han var av jødisk avstammning (norsk mor).
1936. - 1 - tysk læge, ellers som for den i 1929.
1937. - 3 - derav 2 - henholdsvis dansk og amerikansk - midlertidig ved ut-veksling av norske læger i tilsvarende sykehusstilling. 1 (norsk statsborger med tysk eksamen) har avlagt eksamen som han har fått sidestillet med medisinsk embetseksamen (Kirkedepartementet). På grunnlag herav siden gitt vanlig autorisasjon.
- 1939 - 11 - på de vilkår og for den tid Sosialdepartementet bestemmer, dog ikk utover 5 år fra 1/1- 1940. Herav 9 flyktninger fra Mellom-Europa - deres licentia ble siden i 1940 kalt tilbake etter henstilling fra Reichskommissariat. 1 russisk læge (kvinne) som på tross av sitt ekteskap med russisk statsborger, hadde beholdt sitt norske stats-borgerskap og derfor ikke fikk fortsatt oppholdstillatelse i Russ land. 1 tysk læge (norsk statsborger) - utdannet nevrolog, som i tilfelle ville være henviset til å søke arbeidstillatelse og stats borgerskap i Tyskland, hvilket under de rådende forhold var un-skelig.
- 1940 - 4 - 1 (tsjekkisk flyktning) for 6 måneder ved asyl. Tilbakekalt som ovenfor nevnt. 1 - norsk statsborger med tysk eksamen - alminneli licentia etter henvendelse fra Reichskommissariat. 1 (amerikansk eksamen) for den tid han er medlem av Chr. Michelsens institutt (arbeid mot tuberkulosen). 1 - norsk statsborger med fransk eksame: midlertidig, har avlagt visse prøver ved Universitetet og foreslås gitt alminnelig licentia.
- 1945 - 1 - for den tid og på de vilkår Innenriksdepartementet setter. Dansk kvinnelig læge - erhvervet norsk statsborgerskap ved ekteskap.

Figur 1 I perioden 1929–43 ble det, ifølge denne oversikten fra Sosialdepartementets arkiv (8), ikke gitt mer enn 22 alminnelige og begrensede lisenser til utenlandske leger. Den største gruppen var ni flyktninger i 1939. Begrepet «utenlandske leger» omfatter leger med utenlandsk embetseksamen, uavhengig av om de var utenlandske eller norske statsborgere

medisinstudenter tok med 182 mot 115 stemmer avstand fra forslaget. Studentene ville «atter gjøre opmerksom på de fortvilede forhold de medisinske studenter nu arbeider under» (16). De «fortvilede forhold» skyldtes hovedsakelig at medisinstudiet fremdeles var et åpent studium. Studiet tok derfor – med Aftenpostens ord – uhyggelig lang tid (17) pga. ventetider underveis (18). Året etter ble adgangsbegrensning innført.

Men til tross for motstanden kunne Evang i mai 1939 skrive til Sosialdepartementet at «legestanden gjennom sine organisasjoner med stort flertall har gitt sin tilslutning til tanken om å gi ca. 10 utenlandske leger som er flyktninger arbeidstillatelse i vårt land». Legeforeningen bevilget kr 10 000 som et første beløp til formålet (19).

Debatten

Saken ble heftig debattert både i Tidsskriftet og i dagspressen, særlig i Aftenposten, og Nasjonal Samling advarte legene i et sirkul-

lære. De fleste av innleggene var preget av frykten for arbeidsløshet blant medisinerne som følge av utenlandsk innvandring (20). Men på lederplass i Aftenposten 7. februar 1939 het det: «Det bemerkes også at lægeforeningene i flere land har nedlagt bestemt protest mot at innvandrede jødiske læger får rett til å praktisere. Man henholder sig her til erfaringer som er gjort andre steder» (17). Også i flere andre redaksjonelle kommentarer tok Aftenposten sterkt avstand fra planen. Avisen skrev bl.a. at det var hensynsløst overfor vår egen ungdom å importere leger når medisinstudentene var i en slik ytterst fortvilet situasjon. Avisen mente også at det virket eiendommelig at utlendinger skulle få en rett som nordmenn ikke hadde.

Nasjonen hevdet at landet ikke hadde behov for disse legene. Betydelige vitenskapsmenn kunne bli til ære for vårt universitet, men til liten nytte i Nord-Norge, het det. I Dagbladet ble det ført en diskusjon om flyktingenes omplantning til norsk miljø og om Nord-Norge derfor var den rette plass for dem (20). Aftenposten påstod at språkvanskeligheter og barske naturforhold ville gjøre dem lite skikket til å praktisere i Nord-

Norge, og avisen mente det var et «noget pinlig spørsmål» hvilken del av landets befolkning som skulle unndras den garanti som norsk lisens gir. Som det het i et innlegg fra en norsk lege: «Sprog- og klimavanskelighetene skal såvidt antydes. Tenk bare en tsjekkosllovakisk læge nordpå! Hvilket uhyre forskjellig miljø! Det nytter ikke å lukke øinene herfor» (6).

«en desperat situasjon»

Da utvalget la frem sin innstilling i mars 1939, opplyste Evang at det i Medisinaldirektoratet var innkommet vel 60 søknader fra utenlandske leger (21). I mai var tallet 92 (20), og i september 1939 var antall søknader steget til ca. 300 (22). Hvordan velge ut de som skulle få komme? Det ble satt opp detaljerte betingelser. Legene skulle bl.a. ha særlig høye faglige kvalifikasjoner i spesialiteter man mente det var behov for, og lisensene skulle gis med tids- og stedsbegrensning.

Hver søknad skulle i henhold til lege-loven fremlegges for Det medisinske fakultet og Medisinaldirektøren. I begynnelsen av juni 1939 sendte Evang sin innstilling til fakultetet, som fant saken så vidløftig at behandlingen ville kreve tid (23). Evang bad så fakul-

tetet om å treffe en avgjørelse i et ekstraordinært møte, fordi han mente at saken ikke kunne utsettes: «Da det her for en stor del dreier seg om leger som befinner seg i en desperat situasjon og for hvem Fakultetets avgjørelse vil bli bestemmende for deres senere skjebne, ligger det i saks natur at en utsettelse på 3 måneder må søkes unngått» (24). Dekanus fastholdt imidlertid at saken var av så stor betydning at den krevde en «meget inngående behandling», og det kunne ikke la seg gjøre før etter sommerferien. Slik ble det.

Høsten 1939 innstilte Evang ti utenlandske leger og sendte i tillegg ytterligere fire søknader til bedømmelse, fordi han ville «bemerke at det i mandatet fra Sosialdepartementet anvendes uttrykket ca. 10» (25). I slutten av september anbefalte fakultetet de ti søknadene. I tillegg kom tre suppleanter.

Antall leger

«Professor Victor Kafka er også ikkearier og hans stilling i Tyskland er fortvilet.»

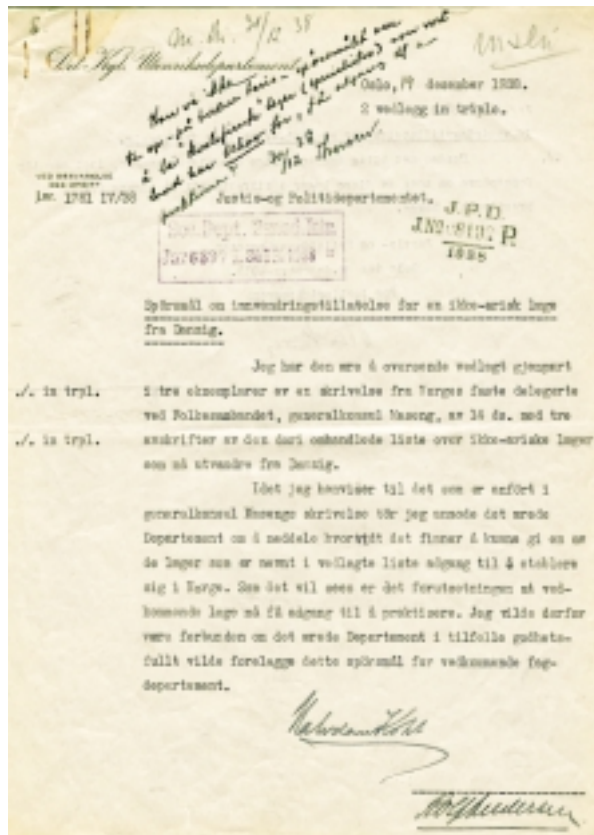
Medisinaldirektør Karl Evang september 1939 (25)

Det er vanskelig å finne ut nøyaktig hvor mange leger som søkte om opphold i Norge og hvor mange som kom. I mai 1941 laget Medisinaldirektoratet på forespørsel fra det tyske sikkerhetspolitiet en liste over 223

utenlandske leger som i 1939–40 hadde søkt om innreisettillatelse (26). Materialet i Riksarkivet viser at listen er ufullstendig. Evang skrev i september 1939 at det hadde innkommet ca. 300 søknader (22), men en måned senere oppgav han tallet 222 (27). Søknadene fortsatte å komme høsten 1939 og inn i året 1940. En del leger hadde søkt – og var kommet – også før 1939. Historikeren Einhart Lorenz nevner noen av disse i sin bok om tyskspråklige flyktninger (28). Enkelte hadde tatt arbeid på hvalfangstskip (fig 5) (11, 29), andre hadde oppholdt seg her en kort stund før de reiste videre til andre land, og noen kom som ordinære flyktninger. Leo Eitinger (1912–96) er et eksempel på det siste. Alt i alt er det neppe tvil om at minst 300 leger søkte seg hit frem til april 1940.

I forhold til søkermassen var det få leger som fikk komme til landet. Hadde Norge åpnet for flere, ville også antall søknader ha økt betydelig.

En av de internasjonalt best kjente søkerne var bakteriologen professor Erik J. Kraus fra Praha. Han hadde kontakt med professor Francis Harbitz (1867–1950), som hadde undersøkt om det var mulig å skaffe økonomiske midler til å lønne Kraus for bestemte arbeidsoppgaver (30). Undersøkelsene førte ikke frem, men enkelte kolleger stilte

Figur 2 Søknaden fra Folkeforbundet i desember 1938 gjaldt en gruppe «ikke-ariske leger» fra Danzig (11). Allerede i januar 1939 hadde seks av de sju fått tillatelse til å «nedsette seg i England, Frankrike og Sverige». Legg merke til påtegningen øverst på arket, der ekspedisjonssjef Thorsen foreslår å ta spørsmålet opp på bredere basis. Den diskusjonen kom til å vare resten av 1939

seg velvillig. Professor Asbjørn Følling (1888–1973) ved Veterinærhøgskolen var f.eks. villig til å betale en mindre sum i måneden dersom Kraus kunne få arbeids- og oppholdstillatelse i Norge, opplyste Harbitz (30).

Kraus selv beskrev i sin søknad situasjonen i Praha høsten 1938. Han så ingen mulig fremtid i Tsjekkoslovakia – «ich hier absolut keine Möglichkeiten habe». Hans krav var små, alt han ønsket var å få arbeide i ro og fred – «in aller Einfachheit zu leben und ruhig arbeiten». Kraus var, fordi han var jøde, fjernet fra professorstillingen, og kunne ikke leve av sin lille pensjon. Men hovedgrunnen til at han måtte vekk, skrev han, var behandlingen av jødene: «Ich will brieflich nicht mehr sagen, aber wenn man sieht, was in Deutschland mit den Juden geschieht, so versteht man so manches» (30).

Senhøstes 1939 meddelte han at det ikke lenger var behov for en norsk lisens siden han var blitt ansatt som professor ved Columbia University, New York (31).

Hvilket behov?

Mange hevdet at Norge ikke trengte de utenlandske legene. Legeforeningens landsstyre uttalte at «noget medisinsk behov for import av utenlandske læger foreligger ikke». Man

var også redd for konsekvensene ved å gi utlendinger arbeidstillatelse her. Landsstyret presiserte at vedtaket om å gi noen få lisens, ikke måtte få «noen konsekvenser for fremtiden». Det var et unntak pga. «den nåværende nødssituasjon» (32).

Ikke alle så behovsspørsmålet slik Legeforeningens landsstyre og flere debatt deltakere så det. Overlege Halfdan Sundt (1873–1951) ved Kysthospitalet i Stavern skrev til medisinaldirektøren i august 1939 om ortopedien Hans Novotny (1899–1969), en utenlandsk lege som allerede arbeidet der: «De må gjøre hva De kan for å redde dr. Novotny, både for hans egen skyld og for Kysthospitalets» (33). Sundt opplyste at det ikke hadde vært en eneste søker til stillingen ved de to siste utlysningene, og Legeforeningens generalsekretær hadde gitt beskjed om at det ikke var håp om å få noen norsk lege. Sundt fortvilte: «Hvis nå Novotny må reise, går jeg vinteren i møte med 1 lege på dette store Hospital. Det går ikke an.» Også Norsk Kirurgisk Forening hadde helhjertet støttet søknader fra ortopedier: «Ortopedien i Norge har lenge stått på et meget bedrøvelig standpunkt og gjør det vel for store deler av landet framdeles. Det kan således med full grunn hevdes at det er mangel på sådanne spesialister» (25). Men dr. Novotny hadde ikke vært like ønsket overalt. Departementet hadde gitt ham tillatelse til å vikariere for assistentlegene ved legevakten i Oslo, men et av medlemmene i Oslo kommunale sykehusvalg hadde protestert og det ble derfor ikke noe av (34).

Under krigen arbeidet Hans Novotny som lege i England, men fikk fornyet sin norske lisens i 1945 og praktiserte siden som ortoped i Norge.

I 1939 søkte Norske Kvinnelige Lægers forening om at flere kvinnelige kolleger skulle få komme til landet. I oktober hadde foreningen etter krigens utbrudd mistet kontakten med alle unntatt én. Det var tyske Olga Krainz, og Legeforeningen besluttet å gi den ønskede garanti for henne – på én betingelse: At hun ikke fikk arbeidstillatelse som lege. Hun ble ansatt som sykepleier ved Valen sjukehus, der direktøren meldte om stort behov for kvalifisert personell (8).

«medisinsk nødsarbeid»

«medisinsk nødsarbeid»

Axel Strøm (1901–85) var formann i Yngre legers forening i 1939. Han skrev mange år senere at på allmannamøtet av leger og medisinstudenter hadde det falt en rekke antisemittiske uttalelser om at utenlandske jødiske leger var uønsket i Norge. En overlege sa at dersom jødiske leger skulle få komme til landet, måtte det bare være for å utføre «medisinsk nødsarbeid». Strøm hevdet at

Figur 3 Karl Evang fikk flyktningssaken som en av sine første oppgaver som nyutnevnt medisinaldirektør i 1939. Foto privat

begrepet «nødsarbeid» uttrykte en sterk antisemittisk holdning (35).

Kontrasten mellom de LO-organiserte fagforeningenes holdning til politiske flyktninger og legemiljøets holdning til jødiske flyktninger var stor. Det er påfallende fordi mange LO-organiserte i langt større grad enn leger og medisinstudenter var truet av arbeidsløshet ved en masseimmigrasjon av flyktninger. Holdningsforskjellen skyldtes sannsynligvis at solidariteten med politiske flyktninger var større i arbeiderbevegelsen enn i de akademiske yrkesorganisasjonene (4).

Sjømannsforbundet skrev i et brev i juni 1939 til den internasjonale transportføderasjonen at legeorganisasjonene i Norge hadde gjort kraftig motstand mot de utenlandske legene som skulle komme, og at de bebudet en boikott av dem dersom de åpnet praksis (E. Lorenz, personlig meddelelse). Dette er en overraskende opplysning, ettersom det ikke fremgår av våre øvrige kilder at det var tale om noen boikott. En mulighet er at Sjømannsforbundet strakk argumentene litt langt, siden arbeiderorganisasjonene allerede hadde det økonomiske ansvaret for over 400 tsjekkiske flyktninger. En annen mulighet er at boikott faktisk var på tale.

«den nye brutalitet»

Debatten virker mer enn 60 år senere nesten uvirkelig, sett i lys av situasjonen ute i Europa. Den var både i Tidsskriftet og i avisene ganske ensidig opptatt av norske legers arbeidsmuligheter. Det er, bortsett fra innleggene til

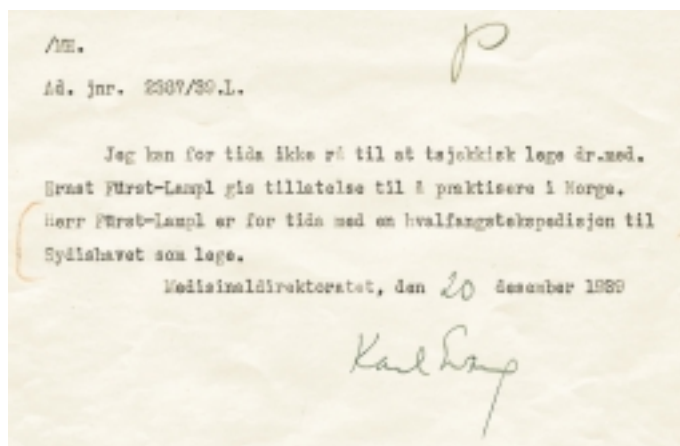
Evang og Berner, vanskelig å spore noen forståelse for de dramatiske utenrikspolitiske begivenhetene. Og selv Evang og Berner manøvrerte forsiktig med en detaljert oppbygd argumentasjon for at de leger vi skulle ta inn, var det bruk for, og at den arbeidsmarkedspolitiske frykt var overdrevet. Berner fremhevet at for landets ca. 2 300 leger «vil det spille liten rolle om 10–20 utenlandske leger får arbeidstilladelse» (14). Argumentasjonen var ikke først og fremst bygd på redselsskildringer fra de utenlandske legers hverdag, men oversikt over behovet for spesialister i griségrende strøk av Norge.

I et innlegg i Tidsskriftet våren 1939 skrev likevel Evang om den dype gjeld norsk medisin står i i forhold til Mellom-Europa: «Nu er en del av disse kolleger i en nød som ord ikke kan beskrive, berøvet enhver mulighet for arbeid, ribbet for sine eiendeler, offentlig bespottet og bespyttet. (...) Vi norske leger kan i denne situasjon betale litt av vår gjeld, og vi bør gjøre det, også av hensyn til oss selv.» Evang syntes at norske leger burde vise hjertelag og sjenerøsitet overfor sine utenlandske kolleger, «fordi det er i pakt med vårt yrke». Han var imidlertid bekymret for at litt av «den nye brutalitet» begynte å boble i enkelte norske kollegers innlegg, «og de bør få svar» (36).

Avgjørelsen

Ved kongelig resolusjon av 20. oktober 1939 fikk så ni utenlandske leger, de fleste tsjekkiske, fem års begrenset arbeidstillatelse (37). Fire av utlendingene var professorer. Noen var allerede kommet til landet, noen kom først i februar-mars 1940 (38).

Dermed var døren stengt. I september 1939 skrev Evang om saken til en kirurg at det var «overmåte lite sannsynlig» at søknaden ville kunne imøtekommes fordi det var nok kirurger i landet. Men Evang opplyste at det fantes to andre muligheter for utenlandske kirurger på flukt. Den ene var å søke seg til Kina i det kinesiske Røde Kors, den andre var å ta arbeid på norsk hvalfangstekspedisjon (22).

Figur 5 Ett av mange avslag overfor utenlandske leger (11). Ernst Fürst-Lampl var gynekolog, og var lege på hvalfangstskip sesongen 1939/40. Han skal deretter ha reist til Amerika (29)

Figur 4 Jørgen H. Berner, generalsekretær i Legeforeningen 1925–48, argumenterte for å la desperate utenlandske kolleger få komme til landet i 1939. Maleri av Henrik Sørensen fra 1949, henger i Legenes hus. Foto Ø. Larsen

I januar 1940 bad Trygve Braatøy (1904–53) om hjelp til en tsjekkisk lege og psykoanalytiker. Evang svarte: «Mine personlige muligheter i denne materie er dessverre forlenget uttømt. Med det arbeidsråd han har frykter jeg også for at det ville være særlig vanskelig å ordne nå da vi ikke godt kan påberope oss hans nødvendighet i krigstilfelle (det eneste argument som snart har noen verdi). Det skal i det hele bli pussig å komme over i tider hvor mennesker er noe verd igjen» (39).

Lisensene kalles tilbake

Sosialdepartementet fremholdt også etter 9. april 1940 at det var behov for flere av de utenlandske spesialistene. Men tyskerne ønsket å tilbakekalle lisensene. I august 1940 ble derfor ekspedisjonssjef Thorsen innkalt til Obersturmbannführer Rudolf Schieder-mair (1909–91). Han var Terbovens juridiske rådgiver og en av hans nærmeste medarbeidere (40). Notatet fra møtet viser sammenstøtet mellom to politiske holdninger (ramme 1) (41).

I november 1940 var sju av lisensene tilbakekalt, og den nye nazistiske medisinaldirektøren ønsket å inndra de resterende tre. Legeforeningen opplyste at det ikke ville bli vanskelig å skaffe dem avløsning i sine stillinger til nyttår. Medisinaldirektøren hevdet at det var ca. 80 arbeidssøkende norske leger, hvorav ca. 60 kunne tiltre på kort varsel, og han mente derfor at det ikke var noen saklig grunn for at de utenlandske legene skulle arbeide her (42). Han foreslo å imøtekomme kra-

Utdrag av pm fra konferanse på Rikskommissærens kontor på Stortinget 9. august 1940 (41). Ekspedisjonssjef Thorsen og sekretær Randers-Pehrson møtte hos dr. Schiedermaier. Punkt 2 på møtet gjaldt «læger som har fått licentia practicandi i Norge». I notatet er Schiedermaier benevnt hr. S. eller dr. S.

«Hr. S. framholdt at disse læger ikke var velsett i Tyskland, og spurte om der var adgang til å ta fra dem lisens.

Hertil svarte ekspedisjonssjefen at lisensene etter den gjeldende lov var gitt ved kongelig resolusjon. Skulle lisensen nå fratas vedkommende måtte spørsmålet forelegges Administrasjonsrådet som formentlig ville kunne gjøre vedtak om tilbakekallelse.

Dr. S. spurte om vi her var oppmerksomme på at enkelte av de omtalte læger var jøder.

Ekspedisjonssjef Thorsen svarte at vi her i landet ikke pleiet å skille folk etter rasehensyn. Lisensene er gitt av saklige grunner, dels fordi disse læger hadde særlig høye medisinske kvalifikasjoner og dels fordi der var bruk for dem her i landet.

Dr. S. ga uttrykk for at de tyske myndigheter misbilliget at disse lisenser var gitt, idet man hadde erfaring for at «emigranter» drev «Hetzpropaganda». Men man ønsket på den annen side ikke å gripe inn i landets indre medisinaladministrasjon, eller foranledige at landets tilgang på læger ble dårligere til skade for befolkningen. Han spurte derfor om de stillinger disse læger innehar ikke nå kan besettes med norske læger, eller om en manglet norske læger til dem.

Som svar henviste ekspedisjonssjefen til vedkommende utenlandske lægers kvalifikasjoner og til at man den gang lisensene ble gitt, mente der var bruk for nettopp disse folk. Om forholdene nå var forandret kunne han ikke si.

Dr. S. erklærte at han også om dette spørsmål ville skrive til Sosialdepartementet, og ventet at saka ble behandlet raskt.

Han framholdt til slutt at en løsning av de nevnte spørsmål etter de retningslinjer han hadde angitt, ville bidra til å bedre forholdet mellom de to folk. Ekspedisjonssjefen bemerket hertil at han ikke kjendte til, at der på det nøytrale område som medisinalvesenet frambød, var forefaldt ting som kunne skape politisk misstemning.»

vet fra de tyske myndighetene. Han skrev at direktørene ved Rotvoll og Rønvik asyl er blitt gjort kjent med beslutningen. «Men direktøren ved Rotvoll asyl lot ikke til å ville benytte seg av det» (42).

Også direktøren ved Rønvik asyl gikk i bresjen for sin utenlandske lege, Leo Eitinger, som hadde «vist seg som en flink og energisk læge som asylet nødvendig vil gi slip på» (43).

Det var fånytt. Medisinaldirektøren og de tyske myndigheter tok ikke hensyn til innvendingene, og samtlige tillatelser ble kalt tilbake «med virkning fra dette års utgang» (44).

Leo Eitinger ble deportert til Auschwitz i 1943, og var en av få nordmenn som overlevde. Han ble senere professor i psykiatri ved Universitetet i Oslo.

Sverige

Selv om medisinstudentene ikke ønsket utenlandske leger i Norge, var det ikke – som i Sverige – store studentprotester mot innvandringen av forfulgte jøder.

For øvrig er historien i Sverige påfallende lik den norske. I desember 1938 skrev en svensk lege til Läkarkörbundet med oppfordring om å «utföra en positiv insats för nöds lindrande» overfor tyske kolleger (45). Läkarkörbundet tok opp saken, og det ble foreslått å ta imot ti spesialister, men innvendingene var som i Norge arbeidsmarkedspolitiske. Også mer fantasifulle innvendinger ble brukt, f.eks. at man måtte regne med at mange av barna til disse legene også ville bli leger, noe som ville medføre et konkurranseproblem i fremtiden. Også her ble antisemitismen et argument. Sverige hadde «hittils varit förskonat från en s.k. judefråga, som i andra länder visat sig ha så betänkliga konsekvenser» (45).

Konklusjon

Historikere har fremholdt at forståelsen for de jødiske flyktningene var nesten fullstendig fraværende i Norge før krigen (1). Dette er en riktig beskrivelse også for det medisinske miljø. Antisemittiske holdninger var ikke utbredt i debatten. Motstanden mot utenlandske leger gjaldt absolutt, uansett om de var jøder eller ikke.

De to hovedargumentene som ble brukt var frykt for arbeidsledighet blant norske leger og at det ikke var behov for de utenlandske legene. Selv om situasjonen for en del medisiner i 1930-årene var vanskelig, ville et lite antall leger fra eller til ikke ha noen betydning. Dessuten var det flere steder i landet et klart behov for leger. Disse argumentene skulle derfor neppe være mer overbevisende den gang enn nå. Hvorfor var motstanden likevel så sterk? Var dette vikarierende argumenter som skjulte en fiendtlig holdning til utenlandske kolleger? Én ting er at solidariteten med flyktninger var mindre i de akademiske yrkesorganisasjonene enn i arbeiderbevegelsen, viktigst er trolig at

mange leger fryktet at dette var begynnelsen på noe mer. Trykket utenfra var stort, og hvis man først gav slipp på de rigide reglene, var det uvisst hva som ville skje. Holdningen kan i dag synes bemerkelsesverdig usjenerøs når man tar de dramatiske forholdene i Europa i betraktning. Men unntak fantes. Legeforeningens generalsekretær Berner og medisinaldirektør Evang argumenterte for å la desperate kolleger få komme til landet. Evang skrev i april 1939 til en svensk kollega: «Denne saks behandling har i de nordiske land vært særdeles lærerik og viser hvor lite enkelte stender i samfundet forstår av den tid vi lever i» (46).

Litteratur

1. Lorenz E. Tyske flyktninger i Norge etter 1933 og deres betydning i Tyskland etter 1945. I: Simensen J, red. Tyskland – Norge: den lange historien. Oslo: Tano Aschehoug, 1999: 134–43.
2. Skjønberg H. Norsk politikk overfor jødiske flyktninger 1933–40. I: Halvorsen S, Jensen L-A, Lorenz E, Malme A, Terjesen EA, red. Arbeiderhistorie 1987: eksil i Norge. Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 1987: 82–96.
3. Vi må se praktisk og ikke teoretisk på flyktningsspørsmålet. Aftenposten (aftenutgave) 23.2.1939.
4. Skjønberg H. En flyktningepolitikk utvikles: norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933–1940. Hovedoppgave i historie. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 1981.
5. Stortingsforhandling 1938. Bd. 7. Stortings-tidende, 17.6.1938: 1537.
6. Grøn F. Utenlandske læger til Norge. Aftenposten (morgenutgave) 10.2.1939.
7. Hem E, Børdahl PE. «Nu er jeg beskedent. Og mer enn det.» Fra Tyskland til Norge i 1934. Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3683–7.
8. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor L. Serie E: Legevirkosomhet, eske 153. Riksarkivet.
9. Påtegning mappe Hans Brauchbar ved byråsjef Lundamo 7.11.1938. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
10. Red. Stæng døren straks! Ikke licentia til utenlandske læger. Tidsskr Nor Lægeforen 1923; 43: 266–7.
11. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 154.
12. Påtegning søknad Fritz Kohn ved ekspedisjonssjef Thorsen datert 11.1.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
13. Notat ved medisinaldirektør Evang 13.1.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
14. Berner JH. Kan vi ta mot nogen utenlandske læger? Tidsskr Nor Lægeforen 1939; 59: 364–74.
15. Haffner J. Har vi en lægeforening? Tidsskr Nor Lægeforen 1939; 59: 361–4.
16. Brev fra Medisinske studenters særutvalg til Regjeringen 27.4.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
17. Utenlandske læger til Norge. Aftenposten (morgenutgave) 7.2.1939.
18. «Medisiner i ventekø». Medisinerproblemet. Aftenposten (aftenutgave) 9.2.1939.
19. Brev fra medisinaldirektør Evang til Medisinalavdelingen, Sosialdepartementet, 9.5.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
20. Mendelsohn O. Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bd. 1: 1660–1940. Oslo: Universitetsforlaget, 1987: 645–6.
21. Oversikt over en del søknader fra utenlandske leger innkommet før 13.3.1939, datert samme dag. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153. →

22. Brev fra medisinaldirektør Evang til Medisinalavdelingen, Sosialdepartementet, 12.9.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
23. Brev fra Det medisinske fakultet til medisinaldirektør Evang 16.6.1939. Arkiv Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Kopibok for 1939 nr. 5. Riksarkivet.
24. Brev fra medisinaldirektør Evang til Det medisinske fakultet 24.6.1939. Arkiv Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Journalsaker 1939 nr. 64.
25. Innstilling fra medisinaldirektør Evang til Det medisinske fakultet 18.9.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
26. Brev til Dr. Ritz, Sicherheitspolizei, fra medisinaldirektør Østrem 16.5.1941. Medisinaldirektoratet, Kontoret for lege- og sunnhetsvesen, eske 30. Riksarkivet.
27. Medisinaldirektoratet, Kontoret for lege- og sunnhetsvesen, eske 30.
28. Lorenz E. Exil in Norwegen: Lebensbedingungen und Arbeit deutschsprachiger Flüchtlinge 1933–1943. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1992.
29. Politidepartementet, Lederen av kriminalpolitiet, B. Jøder i Norge PO 21. Riksarkivet.
30. Journalsaker 1939, eske 302. Arkiv Centralpasskontoret. Riksarkivet.
31. Brev fra kontorsjef Caspersen, Medisinaldirektoratet, til Medisinalavdelingen, Sosialdepartementet, 14.12.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
32. Brev fra Den norske lægeforenings landsstyre til medisinaldirektør Evang 25.4.1939. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
33. Brev fra overlege Sundt til medisinaldirektør Evang 25.8.1939. Arkiv Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Journalsaker 1939 nr. 64.
34. Brev fra medisinaldirektør Evang til Det medisinske fakultet 30.8.1939. Arkiv Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Journalsaker 1939 nr. 64.
35. Strøm A. Rasisme og antisemittisme i Norge. I: Eitinger L. Mennesker blant mennesker: en bok om antisemittisme og fremmedhat. Oslo: Cappelen, 1985: 161–70.
36. Evang K. De utenlandske læger. Tidsskr Nor Lægeforen 1939; 59: 420–3.
37. Licentia practicandi. Tidsskr Nor Lægeforen 1939; 59: 1156.
38. Stapo, Jødeaksjoner, eske 15, mappe 25, omslag merket «Jüdische Ärzte». Riksarkivet.
39. Brev fra medisinaldirektør Evang til dr. Braatøy 4.1.1940. Medisinaldirektoratet, Kontoret for lege- og sunnhetsvesen, eske 30.
40. Dahl HF, Hjeltmes G, Nøkleby B, Ringdal NJ, Sørensen Ø, red. Norsk krigsleksikon 1940–45. Oslo: Cappelen, 1995.
41. Pm Konferanse på Rikskommissærrens kontor 9.8.1940, datert samme dag. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
42. Brev fra medisinaldirektør Østrem til Medisinalavdelingen, Innenriksdepartementet, 26.11.1940. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
43. Brev fra direktør Moe til Medisinaldirektøren 25.8.1940. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
44. Brev fra ekspedisjonssjef Thorsen til dr. Schiedermaier 5.12.1940. Arkiv Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor, eske 153.
45. Andolf G. Attityden mot judiska läkare 1938–1939. Rasism eller facklig politik? Läkartidningen 1999; 96: 5256–62.
46. Brev fra medisinaldirektør Evang til Nils Silfverskiöld 25.4.1939. Medisinaldirektoratet, Kontoret for lege- og sunnhetsvesen, eske 30.

○

Annonsen